

ÎNSEMĂNĂRI DESPRE CĂI DE PĂTRUNDERE A CĂRȚII VECHI ROMÂNEȘTI ÎN LOCALITĂȚI HUNEDORENE

Maria Basarab

Împrejurările posesiunii uneia sau mai multor cărți erau condiționate, și în perioada medievală, de factori de ordin politic, istoric, economic și spiritual.

Numărul tipografiilor răsfricate pe întreg pământul românesc oferea, posibilități restrânse de procurare a cărților românești. Istoria hunedoreană a acestui zbuciumat ev mediu n-a favorizat multe ocazii în care românii de aici ar fi putut să-și orânduiască o viață spirituală. Dar, nu poate rămâne fapt insignifiant dorința obținerii de carte, împlinită, desigur, pe măsura înmulțirii tipografiilor și a potrivirii nevoilor spirituale cu posibilitățile materiale ale celor care se înscriau în rândul cumpărătorilor și păstrătorilor de carte.

Dezvăluiri, în acest sens, ni se fac și prin însemnările de pe cărțile vechi, îndreptățindu-ne deci, acum, în a le valorifica și pentru reconstituirea căilor prin care cărțile vechi românești au pătruns în localitățile hunedorene, înzestrând locuitorii și așezările cu valori spirituale, profilând astfel, aspecte culturale în timp și spațiu. Deci, scriitura, în întregimea ei, n-a rămas un fapt izolat în viața spirituală a omului, ea s-a unit cu năzuințele comunității, iar învățăturile ei își făceau loc în mintea și inima cititorilor.

Calea dintre tipografii și posesorii vremelnici ai cărții nu arareori, a fost fără ocolisuri¹. Hunedoreni au dobândit cărți vechi tipărite în Muntenia și Moldova, dar mai ales în tipografiile transilvănene, evoluând spiritual sub semnul biruinței scrisului în limba română.

Diversitatea motivațiilor sub care un om, și prin el, ceilalți, ajungea să beneficieze de roadele cărții românești de învățătură, întregesc de fapt marea dorință a românilor de a scrie și citi în limba vorbită de strămoșii lor.

Transliterând însemnări, de pe cărțile românești cu circulație în zona noastră, am desprins o parte din căile prin care ele au ajuns în posesia acestor locuitori. Astfel cele mai multe cărți au pătruns printre hunedoreni prin achiziție, la care a participat un cumpărător, sau tot satul. Plata cărții se făcea în moneda vremii, sau prin schimb natural². Așa de pildă, pentru o Cazanie de Râmnic, 1748, a satului Tâmpa "s-a dat 13 florinți bani buni și două ferdele de grâu". Penticostarul de Blaj, 1808, ajuns în satul Godinești "este cumpărat de sat". Dar, când sătenii dețineau mai mult decât un exemplar dintr-o tipăritură, încercau, ca pe cel de-al doilea să-l schimbe cu o altă carte, pe care ei nu o aveau. Astfel, prin schimb de carte, și-a procurat un Chiriocodromion de Bălgrad, 1699, satul Dumbrăvița "adecă au făcut tocmală cu Teodosie Popovici de i-au dat o Predică pentru Cazanie". Un Penticostar de Blaj, 1808, al satului Biscaria "s-au cumpărat în schimb pe alt Penticostar și s-au mai dat 10 zloți adaos".

Din unele însemnări cunoaștem posibilitățile bănești limitate ale unor doritori de a face totuși fapte de cultură, găsind astfel calea schimbului în natură. În acest sens pe un

1. Florian Dudaș. Vechi cărți românești călătore, București, 1987.

2. Cornelia Papacostea - Danielopol, Lidia Demeny, Carte și tipar în societatea românească și sud este europeană, sec. XVII - XIX. București, 1985.

Antologhion de Râmnic, 1766, stă scris de mână "acest Minei l-a procurat comuna Rengheț de la parohia Gelmar la anul 1880, plătindu-l cu lemne de gorun spre a-și edifica gelmărenii școală, 16 martie 1880".

O altă parte din cărțile noastre românești au fost lăsate de înaintași drept moștenire celor care le-au urmat. O astfel de însemnare, care menționează acest fapt, se constituie într-un autentic "act de moșie". Aceste însemnări, de asemenea, pot să fie considerate și ca prime liste de inventar de carte. Astfel, printre cele moștenite se include Antologhionul de Râmnic 1737 în care semnatarul însemnării din anul 1807 notează că "lasă ca moșie satului Certej câte cărți am aflat când am venit în anul 1799, Evangheliile, Molitfelnic, Minei, Triod, Octoih, Psaltire, Catavasier, Strastnic cu Propovedanii, două Cazanii, Testament". O însemnare asemănătoare se găsește pe Liturgia de București, 1729, care ne înștiințează că "este a bisericii din Ghelar... Așisderea o Psaltire bătrână din crâmea lui Gheorghe Racoji fiind mitropolit Simion Ștefan al Ardealului, tipărită în anul 1651 și un Ceaslov scris cu mâna pe care am cinstit în Ghelar". O altă listă de inventar lăsată pentru a se ști de numărul și de rostul unor cărți, se găsește pe filele Catavasierului de București, 1761, în care s-a mai adăugat, că este a satului Căstău împreună cu "aceste trei cărți Psaltire, Ceaslov, Catavasier și fie pe veci".

O altă însemnare ne dă de știre despre o înlocuire de carte, așa cum este cea de pe Evanghelia de București, 1723, care a fost cumpărată pentru achitarea unei datorii, "pintiru un Molitvenic ce l-au fost luat... și l-au înstrăinat nu se știe unde".

A pătruns și au rămas în aceste locuri cărți pentru ca prin ele să se ierte fărădelegile săvârșite. Credința că o astfel de carte poate compensa chiar și păcatul omuciderii, i-a îndemnat pe unii dintre cei care au greșit față de semenii lor, să-și ispășească păcatul aducând o carte și oferind-o semenilor spre folosință. O astfel de situație ne dezvăluie însemnarea de pe Chiriacodromionul de Bălgărad, 1699: "Păucenia este a lui Filimon Ion din Cărpiniș care o au cumpărat Irimie Groza pentru greșeala ce au ucis pre Filimon Mihai și au făcut pace cu feciorul lui Filimon Mihai și cu tot neamul lui". O altă carte, Evanghelia de București, 1742, a rămas în câștigul celor din Beriu, încă de la un an de la apariția ei, deci din anul 1743, motivându-se mai întâi, că a fost luat drept răsplată a libertății câpătate de "Filimon Răchiteanu că el fiind prins în mâinile lotrilor și scăpându-l din mâna lotrilor... eu încă pentru acea zi și pentru acel ceas sfânt am luat această Evangheliile și am dat-o". Pentru o descătușare a sufletului împovărat de greutatea păcatului săvârșit și-a găsit locul printre cei din Merișorul de Munte și un exemplar al Predicilor lui Petru Mair, Buda 1810 - 1811: "s- au luat de canon pentru sufletul robului lui Dumnezeu Lărinț Petru din Josani", ori altă carte, Penticostarul de Blaj, 1808 "au cumpărat Ianăș Oprean cel bătrân cu 10 zloți de canon pentru sufletul său, le las Văii Lupului".

O însemnare aparte, cu un conținut deosebit, motivează cumpărarea Bibliei de Blaj, 1795, pentru cei din Sălaș" cumpărată pentru îndreptarea limbii", însemnare, scrisă cu alfabet latin încă în anul 1821, îndemna la scrierea românească cu litere latine.

Despărțirea de aceste comori de suflet se făcea doar în condiții impuse de împrejurări deosebite. Mutându-se într-o altă localitate cartea nu era pierdută decât pentru un grup de oameni, dar implicit câștigată de alții. Oricum faptul că proprietarul a fost silit să dea cartea, n-a putut rămâne nemenționat. Chiriacodromionul de Bălgărad 1699, are însemnat în anul 1706, că "Popa Giurgiu din Clopotiva supt suflet spuind că au vândut

ajungându-l lipsă, Popii Ianăș și rămășițele lui păucenia acesta cu opt florinți și pentru patru să-l pomenească, adecă 12 florinți".

Prin cartea veche se legifera uneori, o înțelegere, un contract încheiat între săteni, atunci când lipseau actele oficiale. Luată măturie a judecății după datină, prin această carte se întărea jurământul prin care și urmașii respectau învoiala dintre înaintași. Străvechiul obicei juridic al neamului nostru "jurământul cu brazda în cap"³ fixa hotarele între moșii. Valabilitatea jurământului era confirmată și de prezența unei cărți de blestem. Probabil, cu acest obicei al strămoșilor se aseamănă notarea, într-o carte cu conținut religios, a înțelegerilor încheiate între săteni, cu privire la folosirea pământurilor altui sat. Deci aceste înțelegeri notate pe cărțile vechi oficializau dreptul de a folosi și pământurile vecine. Astfel, este și o condiție de a păstra cărțile într-un singur loc. Iată, ce scrie într-o însemnare de pe un Apostol de Râmnic, 1744 "Această carte au cumpărat Ștefan Petru din Poiana cu banii lui florinți 12 și au dat-o la beserica Almășelului în chipul acesta, adecă în hotarul Almășelului unde va umbla marha satului să fie slobod a umbla toată marha numitului Ștefan Petru și a copiilor lui care să vor naște... și în pădure ca un sătean după lemnele de lucru slobod să fie așa le fu vorba și tocmeala înaintea noastră, care ne vom iscăli mai jos, fiind de față Lupea Ion, Birău din Almășel, Danci Adam, Lupea Toader Jude, Damian Buz, Urs Stănilesc, Gheorghe Jurj, Petru Stan, Ursica Gheorghe, cu cuvântul a tot satul... scris-am în anul 1785 la 2 iulie". Conținut foarte asemănător au și însemnările de pe un Triod de Râmnic, 1782 și o Cazanie de București, 1732.

Odată strămutată din Tipografie, între carte și cititorii ei se întrețeseau fire care îi legau. O cale de a ajunge cartea la cunoscătorii de slovă românească a fost "Dania"⁴. Tradițională danie de carte românească înnobilită de generozitatea domnitorilor a intrat mai apoi într-o obișnuință. Hunedorenii au ajuns posesori de carte, fie dăruită de un vârf al societății, fie de omul de rând. În locurile acestea, un exemplar al Cărții românești de învățătură, lași 1643, a ajuns în anul 1656 prin Diacul Ioan "ce au fost notariu mării sale Gheorghe Ștefan care a dăruit cartea în numele domnitorului Moldovei, satului Măceau"⁵. Un Apostol de București, 1683, a fost cumpărat în 1721 de către Popa Petru "din banii care au dat mări sa Gheorghe Cantacuzino pomană la beserica Devei"⁶. Alte însemnări ne fac cunoscute o parte din cărțile vechi dăruite localnicilor hunedoreni fie de personalități ale vremii, fie de fruntași ai localităților. oameni cu dare de mână, dar și cu gând bun pentru cei care vor să se împărtășească din lumina învățăturilor acestor cărți. Pătrunderea, în rândurile celor mulți, a unei Cazanii de lași, 1643, pentru satul Uric a fost pecetluită cu sigiliul și semnătură de Vlădica Sava Brancovici, ales mitropolit al Ardealului în anul 1656, cu strânse legături de ordin politic dar și cultural cu domnitorii munteni, susținând pătrunderea în Transilvania a cărților venite de peste munți. Vlădica Inocenție, în Sibiu "dă slobozie" unui Chiriadromion de București 1732, tot prin iscălitură și pecetea sa, de a pleca spre toți românii, ajungând, astfel, cartea de la Crăciunelul de Sus, la Lunca Devei. Din grupajul cărților dăruite, precumpănescu cărțile blăjene, date spre folosință de către capi ai bisericii, urmărindu-se mai ales răspândirea învățăturilor printre toți românii. Un Chiriadromion de Bălgrad, 1699, aflat la Mănerău, are însemnat de

3. Constantin Giurescu, *Istoria României*, vol. II, București, 1943, p. 493.

4. Florian Dudaș, op. cit. p. 70.

5. Ibidem, p. 71.

6. Ibidem, p. 76.

mână: "1700... cu smerenie Vlădica Atanasie au dat această păucenie... de pomană". Cartea este dată de cel care și-a legat numele de tipăritura anului 1702 "Pâinea pruncilor", fiind primul care a contribuit la evenimentele religioase din Transilvania începutului de secol XVIII. Un Apostol de Blaj, 1814 împreună cu un Triod de Blaj, 1813 "s-au dăruit... în Poiana... prin excelența sa Ioan Bob, Vlădica Ardealului". Donatorul este cel care n-a avut înțelegere pentru cei trei corifei blăjeni, Samoil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, care au dăscălit în timpul său, dar pe de altă parte a avut o contribuție remarcabilă pe plan tipografic ⁷. O Evanghelie de Blaj din 1817 și un Octoih de Blaj din 1825 "s-au aflat dăruite locuitorilor din Lupeni și Ghelar de către episcopul Ioan Lemeni, în timpul căruia școlile din Blaj au dat generația eroică a anului 1848 ⁸. Alte cărți tipărite tot la Blaj au fost dăruite de alte fețe bisericești, care nutreau gândul de a-i ajuta pe oamenii de rând să-și lumineze mintea și să-și îmbuneze sufletul. Mai exemplificăm cu un Octoih de Blaj 1770, dăruit în anul 1771 satului Clopotiva "din mila cea împărătească prin cinstitul părinte Iacob Aron vicarul Episcopiei Făgărașului".

Printre cărțile donate de oamenii de văză, pentru acele vremi se numără și un Triod de Blaj, 1771, dat la Simeria, de pomană, de către Lazăr Brândușescu "maierul" lui Bamfi Gheorghe, guvernatorul Ardealului în vremea căruia Transilvania a cunoscut o perioadă de liniște ⁹.

La fel de prețioase pot fi socotite și darurile de carte, făcute de cei din popor. Nu de puține ori cu jertfe materiale, câte un sătean dăruia o carte formulând singura pretenție, "a pomenirii în veci". Relevăm un exemplar al Chiriadromionului de Bălgrad din 1699 care "au dat de pomană Olar Stan din Bucium, la Geoagiu", sau o Cazană de Iași, 1643, (aflată la Arhivele Statului) pe care "au cumpărat Faur Pavel și au dat de pomană... în Râpaș".

Toate aceste cărți cu mare rol cultural nu numai pentru vremile în care au fost tipărite, au avut menirea "să străbată orice graniță politică, ducând identitatea de credință și dădă neamului nostru de pretutindeni unitatea firească și legitimă de care el avea nevoie" ¹⁰. În acele vremuri de învălmășeală a istoriei de mijloc, și hunedorenii le-au ajuns multe din cărțile românești tipărite pe pământ românesc și le-au rămas învățăturile despre frățietatea românească și continua lor viață pe aceste locuri.

7. Nicolae Iorga, Istoria bisericii românești a vieții religioase la români, Vălenii de Munte, 1909, p. 216.

8. Coriolan Suciu, Arhieriei Blajului, Blaj, 1944, p. 51.

9. Helmut Klima, Guvernatorii Transilvaniei, Cluj, 1943, p. 29.

10. Nicolae Iorga, op. cit., p. 117.

NOTES SUR LES DIVERS POSSIBILITES DE PENETRATION DES VIEUX LIVRES ROUMAINS DANS LES LOCALITES DU DEPARTEMENT HUNEDOARA

Résumé

Les notes manuscrites qui se trouvent sur les feuilles des vieux livres mettent en évidence les voies de pénétration de ces vieux impressions qui sont en possession des habitants du département de nos ancêtres.

Ainsi, beaucoup de vieux livres sont arrivés dans les localités du département Hunedoara par acquisitions, à quelle a participé un acheteur ou plusieurs, ou tous les villageois.

Un autre modalité d'obtenir ces livres étaient par l'échange. Quand ils avaient plusieurs exemplaires de même livres, l'un était changé avec un autre qui manquait au possesseur.

Des autres notes nous avons appris de quelques livres qui on été reçu comme héritage par une liste d'inventaire.

Les autres livres ont été donnés à l'église, et en même temps à la communauté, par les hommes qui avaient la foi que par ce geste, ils s'ont expié certains péchés faits (par exemple un vieux livre a été donné à l'église pour rémission des péchés de celui qui a tué un homme).

Une autre partie de ces livres achevaient le contract d'entre les villageois, là, quand les actes manquaient. Par les notes restés sur les feuilles blancs de ces livres ' on scellait "l'utilisation des pâturages d'un village voisin.

Une voie habituelle de pénétration de ces vieux livres dans la possession des habitants de notre département, était la donation. Ainsi, les habitants de ce territoire sont été les possesseurs des livres donnés par une grande personnalité ou par un homme habituel.

Biensûr, pour chaque d'ainsi groupe nous avons exemplifié avec les titres de livres trouvés dans notre département.

Mais, signifiant s'est le fait que tous ces vieux livres, par leur circulation, par le contenu de leur préface et par leur notes, ont transmis l'idée de l'unité du peuple roumain.